

De dunne stad

Arie Hebly

Het verhaal van de verstedelijking van Rotterdam en Amsterdam in de negentiende eeuw is bekend. Ooit waren daar waar nu stad is sloten en weilanden. Sloot voor sloot, landje voor landje, werd toentertijd stad. Op het slootje een straat, op het landje een langgerekt bouwblok; of soms ook net andersom. In de negentiende-eeuwse stad was er dus nog een directe band tussen het verstedelijkingsproces en het landschap. Afgezien van het winstbejag was de stedemaker nog niet vervreemd van zijn omgeving. Dat de vorm van de negentiende-eeuwse stad op deze manier bepaald is door het oude landschap, is op zich nog niet zo slecht.

Voor de verstedelijking van Den Haag gaat dit verhaal gedeeltelijk op. Naast de landschappelijke ondergrond speelt ook een sociale ordening van de stad een belangrijke rol. Dit heeft voor de bouwvormen van de stad geleid tot een proces van 'verdunning', een proces dat tot op de dag van vandaag doorloopt.

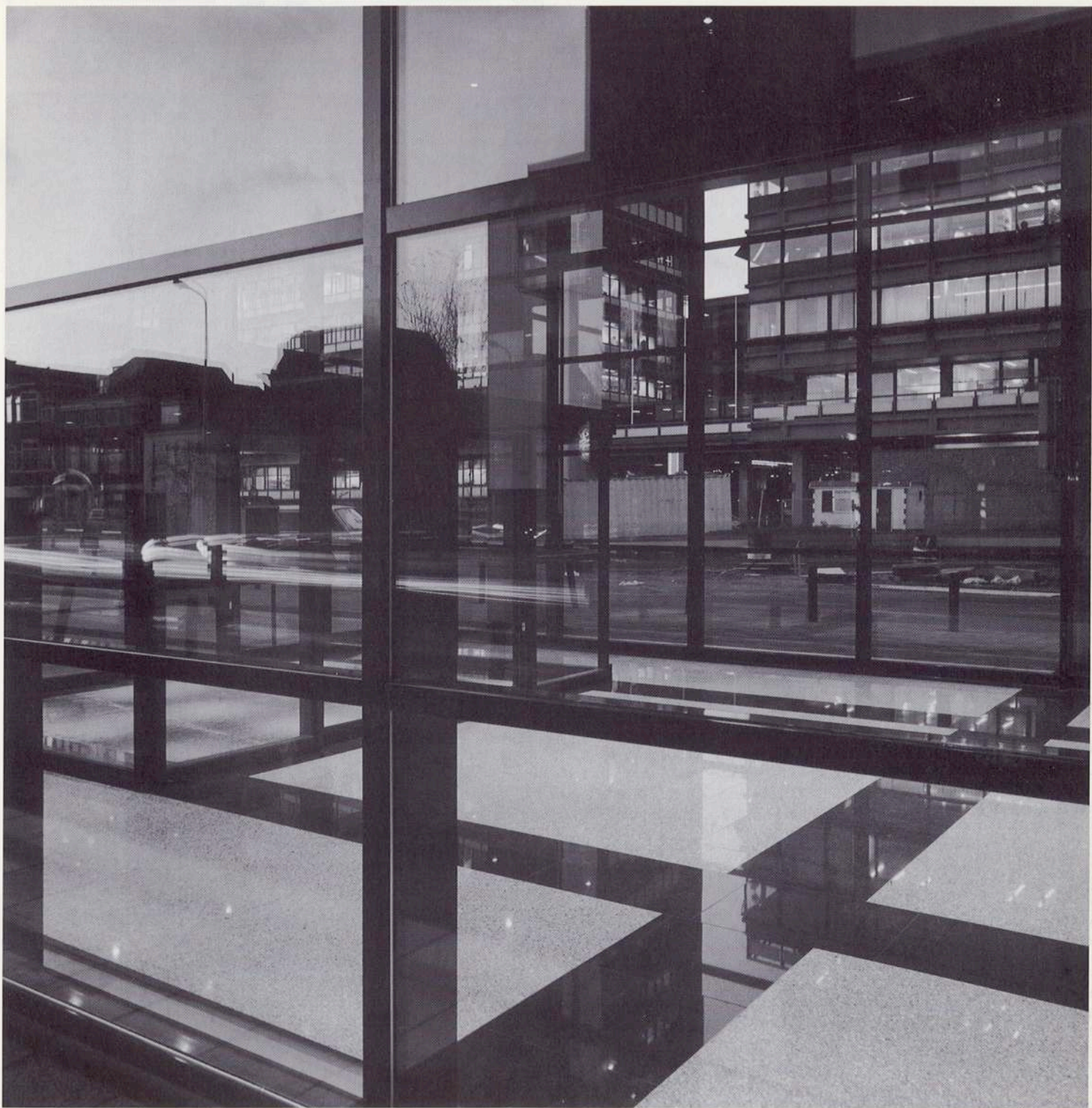
De Haagse Schilderswijk is ontstaan in de Zusterpolder. Het eerst werd hier het Oranjeplein gerealiseerd, met daaraan herenhuizen voor de beter gesitueerden. Er omheen ontstond een stelsel van straten met daartussen bouwblokken. Deze bouwblokken waren niet lang en smal, maar meer vierkant van vorm, met aan de straten de deftige huizen en in het bouwblok de zogenaamde hofjeswoningen.

Ook in het oude centrum van Den Haag waren de bouwblokken niet smal, maar meer vierkant. De 'dikke' bouwblokken van de oude stad droegen een veelheid aan functies in zich; het dikke bouwblok was even stedelijk als de stad in haar geheel: de stad werd erin verduubeld.

De vorm van de negentiende-eeuwse verstedelijking in de Schilderswijk is dezelfde, maar de vulling van de bouwblokken is anders. Er bestond op dat moment een grote behoefte aan goedkope huizen bestemd voor arbeidskrachten van buiten de

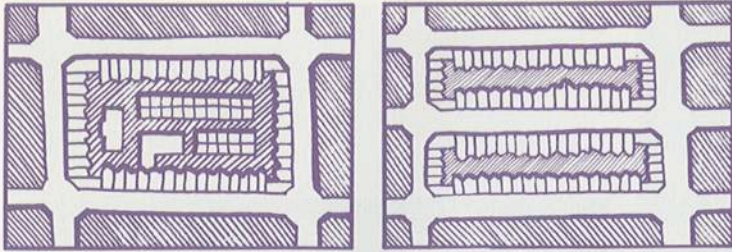
Dynamisch Den Haag.
Links: de bouwput voor het nieuwe stadhuis.
Midden: tramviaduct naast de Koninklijke Bibliotheek.
Rechts: gebouw Terminal, Prins Bernard viaduct.

Stad achter de duinen.

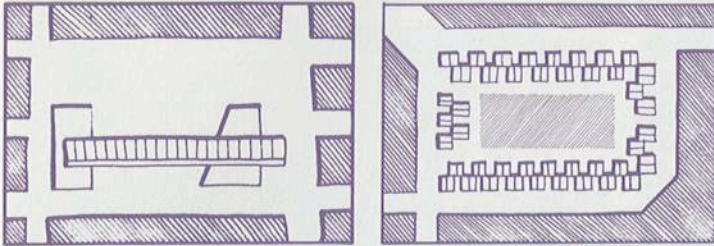
De dunne stad

Dik bouwblok met hofjeswoningen.

Dun bouwblok.

Enkelvoudig bouwblok.

Alzijdige bouwstrook rond een hof (Papaverhof).

stad. De dikke bouwblokken vullen zich daar dan ook mee. En zo ontstaat er de oncontroleerbare chaos van de hofjes, onttrokken aan het oog van het burgerlijke gezag. Waarin het leven 'hoe intrinsiek beschamend, tevens curieus was en bont'; het decor van de Dickensiaanse roman *Eiberschild* van Bordewijk.

Er wordt in Den Haag uiteindelijk een maatregel genomen die het verloop van de stedenbouw ingrijpend zal veranderen. Het is de verordening van 1892. Deze verordening bepaalt dat er alleen woningen mogen worden gerealiseerd aan de straat, aan de openbare ruimte. Daarmee wordt een nieuwe maatschappelijke ordening in de stad aangebracht; het is in die zin ook meer een politiek- dan een bouwverordening. De verordening tendert voor wat betreft de vorm naar een smal bouwblok aan de straat. Deze vorm koppelt een zo groot mogelijke omtrek aan een zo gering mogelijke inhoud. En het is dit kleine bouwblok aan de straat dat zo'n bijzonder huwelijk kan aangaan met het Hollandse polderlandschap. De stratenstad is, in ieder geval in Den Haag, bepaald door een idee over een maatschappelijke ordening van de stad, en door het landschap.

Het principe van de straat met daaraan de woningen in gesloten bouwblokken werkt nog steeds; Den Haag is de stratenstad bij uitstek. Het straatprofiel en de blokbreedte blijft lange tijd constant: twaalf meter brede straten, drielaagse bebouwing van plusminus tien meter hoog en bouwblokken van veertig meter diep. Consequent bouwend op het Haagse grid worden de straten erg lang. De gevels zijn vlak, geleed door verticale ramen en witte sluitstenen, die zich in perspectief voordoen als zinderende horizontale lijnen. Kleine verschillen in de gevel geven standsverschillen aan, zoals erkers, dakkapellen, gevel-balkons, de bewerking van kroonlijsten, hoeken en toegangen.

Tenslotte wordt de straat doorgezet tot in het woongebouw. Vanaf 1901 is er het Haagse portiek, waardoor elke woning, ook die op de verdieping, een eigen voordeur direct aan de straat heeft.

Dat de straat als ordeningsprincipe voor de stad nog steeds geldig is, wordt vooral duidelijk aan de hand van het werk van Siza in de Schilderswijk. Het functioneren van de straat bepaalt alle ontwerpbeslissingen, zowel de stedenbouwkundige, als de architectonische. Het hanteren van het Haagse portiek (in vier lagen), is hiervan het duidelijkste voorbeeld. Maar er is ook de rechte, niet verspringende, rooilijn van het stedenbouwkundige plan, hier en daar herinneringen oproepend aan de lange oude Schilderswijk-

straten. De ingewikkelde consequenties voor de plattegronden, vanwege het maken van gesloten straathoeken, zijn niet uit de weg gegaan. De gevels zoeken, in hun ordening en materialisering, aansluiting bij de oude tegenoverliggende gevels. Door deze overeenkomst ligt de nadruk niet op de individuele gebouwen, de massa, maar op de straat, de ruimte tussen de gebouwen.

De aandacht voor de openbare ruimte neemt nog steeds toe (of anders gezegd: de afkeer van de verborgen ruimte, de ongeordende achterkant). Het gebouw als een object in de ruimte, nu in de stad gesitueerd, staat opnieuw in de belangstelling: gebouwen waarin geen verschil wordt gemaakt tussen (representatieve) voor- en (rommelige) achterkant. Dit type gebouw staat in de traditie van de Modernen. Werd in de stratenverordening van 1892 het binnenterrein nog toegestaan, door de Modernen wordt het definitief opgeheven.

In Den Haag staat een aantal bekende voorbeelden uit die moderne tijd: de Nirwana flat van Duiker (1927-1930) die alzijdig in de stad staat, en de Papaverhof (1920) van Jan Wils die door de schakeling van de woningen om en om geen voor- en achterkant heeft.

Ook nu verschijnen op meerdere plekken in verschillende steden gebouwen, die aan alle kanten omgeven worden door openbare ruimte: bijvoorbeeld de 'balk' van Van Herk dwars over een aantal bouwblokken en straten aan het Stationsplein (ontwerp 1988), het centrale flatgebouw in het project voor het Groothandelsmarktterrein van Mecanoo (ontwerp 1989). Het meest directe voorbeeld is de Natal-flat van Frits van Dongen in Rotterdam (1990). In deze gebouwen, met name in het laatste, implodeert het bouwblok letterlijk tot één enkel gebouw. Niets is meer aan het openbare oog onttrokken. De stad wordt hier op haar dunst.

Er zijn tegenwoordig ook nog wel plannen die de sociale diepte van de stad willen opvoeren; wellicht tegen beter weten in, want vaak werken ze niet zo goed (het gaat dan om problemen als vandalisme en dergelijke). Het zijn projecten waaruit een zeker idealisme spreekt, een verlangen naar het wonen aan een hof, of tuin, naar stedelijke intimiteit, in plaats van het eindeloze perspectief. Historische voorbeelden zijn er in de 'hofjesstad' Den Haag genoeg, zoals bijvoorbeeld de Van Ostade-woningen (1885-1895) met de gesloten buitenkant, en de open binnenkant.

Nu realiseert Charles Vandenhove in de Stationsbuurt woningen aan een hof (1991), Theo Bosch maakt in de Elandstraat woningen aan een binnenstraat op bedrijven (1990) en DAK voegt woningen toe op het binnenterrein van het Pandercomplex (1989).

In dit licht bezien is er in de Papaverhof van Wils uit 1920 sprake van een dubbelzinnigheid. Met een tweezijdig georiënteerde, en daarom Moderne bouwstrook (zonder voor- en achterkant), wordt hier een traditionele Haagse hof gemaakt.

Behalve deze intrigerende experimenten is het vooral de straat en de continue openbare ruimte, die op dit moment in de belangstelling staan. In het verlengde hiervan ligt de aandacht voor de inrichting van de openbare ruimte en de opkomst van het alzijdige gebouw in de stad, waarmee de verborgen ruimte uit de stad lijkt te verdwijnen. Als dit de apotheose is van de stratenverordening uit 1892, dan is zijn honderdste verjaardag in 1992 een reden om toch ook een beetje te huiveren.